

HATLÁBÚ KÖLTÉSZET

Lehetne bár céltudatos
tevékenység a versírás!
Ki tempósan tisztára mos
egy ablaktáblát, hogy kiláss,

mutathatja: fönt kezdtem el,
itt tartok, ott lent fejezem
be. Míg dúdol, nem vesztegel
gumikesztyűs keze. Te sem

örülsz, elakadván a nyelv
beszennyeződött üvegén.
Munkálkodnál – ha volna – terv

szerint: a kezdet kezdetén
tisztázva, meddig s merre mégy.
De maszatolsz csak, mint a légy.

Vajda Miklós

KIRAKATPER, CSALÁDI HÁTTÉRREL

„Drága jó Rákosi Mátyás!” – Bajor Gizi levelei

A történet akkori mértékkel nem mondható szörnyűnek. Egy propagandacéllal indított politikai kirakatperről van szó; a vád abszurd, a tanúk és bizonyítékok hamisak. A politikai cél a polgárság megfélemlítése. De nem végeznek ki senkit, a kihallgatási módszer inkább csak durva kényszerítésnek nevezhető, és a levelek végül elérik céljukat: kiengedik a börtönből, bár csak ideiglenesen, azt, akinek érdekében íródtak.

Negyvennyolc év múltán visszatekintve a történet nemcsak azért megdöbbentő mégis, mert egy teljesen naiv, a politikától távol álló asszony meghurcolását dokumentálja, hanem mert két főszereplője a korszak zseniális szupersztár-színésznője: Bajor Gizi, és a hatalma teljében álló diktátor: Rákosi Mátyás. Közös történetükben egy nagy művész és páratlan ember az önzetlen segítségben odáig megy, hogy megalázkodik egy tömeggyilkos előtt, aminek eredményeképp kivételes kegyként ideiglenesen szabadlábba helyeznek egy hazug váddal bebörtönzött asszonyt, és fiát megtűrik az egyetemen.

Efféle helyzeteket gyakran produkált már a történelem, de ilyen bőségesen, több oldalról dokumentált esettel ritkán találkozhatunk. A könyörgő és hízelgő levelek, a margóikra firkált megjegyzésekkel és utasításokkal s az általuk generált jelentések és belső referátumok bevilágítanak a kommunista diktatúra gépezetébe és lélektanába. Látjuk a hatalmon lévők cinizmusát, látjuk, ahogy élvezettel labdázunk az emberi sorokkal, és megjártsszák – ez is része az élvezetüknek –, hogy őket is köti a törvény. Látjuk, ahogy az apparátus kiszolgálja a piramis tetején álló diktátort, földobálja neki a labdákat, akár valami zsonglőrcsapat. A színész tudja, hogy elsősorban a hiúsága felől közelítheti meg a diktátort. Elszántsága, konok kitartása, naivitásnak álcázott erőszakossága megdöbbenő – a segíteni akarásban messze túlmege az elvárhatón, de szinte még az elképzelhetőnél is. A levelek megindító érvelése és taktikázása a kislányostól a rajongón és politikai naiván át a nagy művésznő göggyéig és a követelő szennvedőig terjed – páratlan emberi megnyilvánulások a maguk nemében, főleg, ha meggondoljuk, hogy a leveleket nem is közeli hozzátartozója, hanem volt férjének harmadik felesége érdekében írta. A diktátor jó ideig hagyja instanciázni, könyörögni a színésznőt, nem reagál, de közben tájékozódik, referáltat magának, gondosan előkészíti a maga jelenetét, amikor majd nagyúri kegyet fog gyakorolni. Szerepel még a főideológus és népművelési miniszter: Révai József, és két igazságügy-miniszter: Ries István, majd Molnár Erik; egy ÁVO-s alezredes-igazságügyi államtitkár: Décsi Gyula; egy ÁVO-s ezredes és jogászfígura, akkor osztályfőnök az igazságügy-minisztériumban, Kádár idején majd (mert cinizmusból akkor sem lesz hiány) a Szerzői Jogvédő főigazgatója: Timár István. És föltűnik, érintőleg, egy elsőéves angol–francia szakos bölcsészhallgató, a meghurcolt asszony fia. Ez én voltam. A meghurcolt asszony pedig özvegy édesanyám.

Mindenekelőtt, Bajor Gizi. Keresztanyám, apám első felesége, szinte második anyám, gyerek- és ifjúkorom napja és szüntelen csodája, varázslatos személyiségével, kimeríthetetlen szeretetével és szinte jellemrontó kényeztetésével maga a földi gondviselés, aki a legnehezebb időkben nemegyszer a sérthetetlenség biztonságérzetét adta, s akiben sohasem csalódtam. Jóság, segítőkészség, bátorság, adakozás, önzetlenség, empátia, lelki támasz – róla szólva semmitmondó szavak csupán. Akiken anyagilag segített, akiket megmentett börtönökből, táborokból, elhurcolástól, bombázástól, akiket befogadott, akiket munkához juttatott, protezsált, óvott, bátorított és elindított, benépesítenének egy kisebb várost. Ha Izraelben egy-egy fát ültetnek azok emlékére, akik zsidókat mentettek, egy hatalmas tölgygel tartoznak Bajor Gizinek. Ez a közlemény legyen egy koszorú az ő emlékére ott, ahol a kommunisták megmentett áldozatait kellene számon tartani.

A leveleket Huszár Tibor találta meg az Országos Levéltárban, és bocsátotta rendelkezésemre, amiért ezúton mondok hálás köszönetet.

A történet a magyar társadalom fölbomló vagy inkább föltépett szöttezésében vizsgálva tanulságos igazán; érdemes kissé távolabbról kezdeni. A fő szálak egyik oldalon az első világháborúig vezetnek vissza, amikor Bajor Gizella, a Nemzeti Színház fiatal művésznője első sikereit aratja, és lelkendezve számol be róluk az olasz fronton katonáskodó vőlegényének.

[1917] „Szerda éjjel az ágyamban, VIII. 1-én. ...Itt mellékelem a *Direktor* [Ambrus Zoltán] levelét. Mít szólsz ehhez? És a szerepek!?! Idáig még csak az egyiket olvastam, a *Móriczét*, remek. Fő, fő, főszerep. [PACSIRTASZÓ.] *Furcsa és örült nehéz. Hogy mit válaszolok neki, azt ugyancsak mellékelni fogom.*”

„1917. IX. 30-án, vasárnap. ...A legintimebb színházi dolgokat elmondja a direktor nekem. Azt is mondta hogy a Molnár premierig nem szabad pénzt kérnem mert akkor készül ő egy nagy arányú vágást eszközölni részemre. Te Duci azt megírtam ugye, hogy 1000 koronát kaptam? Te most 14-éig 10szer játszom minden egyes alkalommal 20 koronát kapok, mert a Dadában is énekelek. Kérdezted hogy Brody hogy viselkedik? Még eddig igen keveset volt ott, de úgy meg van elégedve! Egyáltalán azt mondják még ilyen sikerem nem volt mint a Dadában. Én is azt hiszem hogy még idáig ez a legjobb szerepem...”

Duci: Dr. Vajda Ödön tartalékos tüzér zászlós, egy ismert budapesti ügyvédi iroda tagja, neves fiatal sajtójogász. A háború után összeházasodnak, de a házasság nem tart sokáig. Föltehetőleg többrendbeli kölcsönös hűtlenkedések okán, 1922-től külön élnek, 1927-ben elválnak, de testvéreként szeretik egymást, és mindhalálíg részt vesznek egymás életében. Az ügyvéd nemsokára átveszi principálisának irodáját. Bajor Gizi révén most már a színészvilág is hozzá viszi peres ügyeit, de a királyi család alapítványi vagyonát is ő kezeli, vagyis a főváros egyik sztárügyvédje lesz.

A színésznő most egy dúsgazdag bankárt néz ki magának, hozzámegye feleségül, s a megbűvölt férfi fölépíti neki a Stromfeld Aurél úti hatalmas neobarokk villát, mely ma színészmúzeum. Az ügyvéd Herczeg Ferenc, az „írófejedelem” hűgát, Herzog Paulát veszi el, állítólag szívességből. Ezek a frigyek sem bizonyulnak tartósnak. A bankár tönkremegy, s a színésznő elválk tőle – bár meglehet, hogy fordított volt a sorrend. Az ügyvéd is elválk újra. Időközben a selyemingeit házhoz szállító varrólánykától kislánya született; adoptálja, majd egy svájci zárdában nevelteti.

Ekkor lép színre e történet voltaképpen hősnője. A húszas évek végén vagyunk. Az ügyvédet a Carlton Hotelban egy bálon bemutatják egy jó családból való, szegény, de gyönyörű erdélyi lánynak. Csernovics Judit '29-ben huszonnégy éves. Volt Hubay-növendék, de a Zeneakadémiát anyagi okokból abba kellett hagynia. Családi kapcsolatai juttatják állásba: nagynénje férje Erdélyben ugyanott volt méneskari tiszt, ahol a Rádió elnökének, vitéz leveldi Kozma Miklósnak az apja. Judit a Rádió igazgatóságára kerül titkárnőnek. Nővérei már férjhez mentek. Ő távoli csodálója Bajor Gizinek, így az ügyvédnek nyert ügye van.

A Csernovics család történetében nem is egy megíratlan Jókai-regény rejlik. Azért térek ki rá, mert az ügyben minduntalan fölmerül a vádlott „arisztokrata” származása. A montenegrói szerb család a XIV. század közepén bukkan föl; tagjai közt montenegrói fejedelmek vannak, és Skander bég, a törökverő albán nemzeti hős is közéjük tartozik. Az ivadékok behálózzák a középkori Balkánt, majd szinte az egész Monarchiát, de jut belőlük Párizsba, Londonba, Amerikába is. A XVII. század végén Csernovics (Crnajovics) Arzen ipeki pátriárka negyvenezzer szerb családdal a török elől Magyarországra menekül; ezek a Bácskában, Ráckeven, Szentendrén élő mai szerbek ősei. A család 1720-ban III. Károlytól kapja a magyar nemességet. Birtokaik Erdély nyugati szélén, a Partiumban vannak. Még a XVIII. században Csernovics Pál sógora, bizonyos Zorich Simon, kivándorol Oroszországba, beáll a hadseregbe, és hamarosan Nagy Katalin cárnő kegyence és szeretője lesz. A hálás cárnő grófi rangra emeli, tábornokká és cári hadsegéddé nevezi ki, és évi félmillió rubeles jövedelmet hajtó hatalmas uradalmat ajándékozik neki. Gróf Narantsich-Zorich sógorára, Csernovics Pál királyi tanácsosra hagyományozza a mesés vagyont, amely aztán öröklődik a családban, míg a múlt század elején cári engedéllyel el nem adják. A kései örökös azonban, Csernovics Péter temesi gróf és főispán, egy igazi nábob és Jókai-figura, lekési az igénylési határidőt, és így az egész vagyon elúszik. Eddigre már teljesen elmagyarosodtak a Csernovicsok. Ez a Péter gróf, legendás kártyás különben, adja a pénzt 1841-

ben a börtönből szabadult Kossuthnak a *Pesti Hírlap* megindításához, és '49 őszén ő viszi ki hintáján az országból a menekülő Kossuth Lajost. A másik ágból való szép Csernovics Emília, dédapám nővére, akit anyám kisgyerekként még ismert, 1848-ban Damjanich János tábornokhoz megy feleségül; egyévi házasság után, özvegyen maradva hat évtizedig ápolja vértanú férje emlékét. Néhány tárgyát, köztük belül „*Gyász-émlék Arad Okt. 6. dik 1849*” feliratú, bilincs formájú karperecét, én őrzöm. Csak tű-heggyel nyitható parányi rekeszében gyerekkoromban még benne volt a fölakasztott tábornok hajszála, de annyit nézegettem annak idején, illő borzongással, hogy – mondhatni szőrén-szálán – eltűnt. Csernovics Emília fiatal lány korából való, közel életnagyságú, karcsú derekú, háromnegyed alakos szép portréja, egy jó nevű osztrák portréfestő munkája 1838-ból, nézi, ahogy most ezt írom.

Judit apja, a család köznemesi ágából való Csernovics Diodor nagyapám Aradon volt az erdélyi állami birtokok és a telepítési ügyek főfelügyelője, miniszteri tanácsosi rangban. Elvált ember; első feleségétől, Latinovits Ilonától, aki egy Bethlen gróf, temesi főispán kedvéért gyerekestül otthagyta, négy lánya és egy fia van, ezeket különböző osztrák és magyar intézetekben nevelteti. Második felesége, báró Duka Olga, három lányt szült neki; anyám a legfiatalabbik. Kiváló mezőgazdasági szakember, jóképű férfi, zord atya és lányai francia nevelőnőinek elcsábítója. Bethlen István földművelésügyi miniszternek kéri föl, de nem vállalja, nem akar Budapesten élni. Bethlen erre rábeszéli, hogy maradjon akkor Aradon, tegye le az esküt a román államra, mert úgy hasznára lehet a magyaroknak. Az eskütétel után nagypapa halálsápadtan tántorog elő; a sokkot sohasem heveri ki. Két hónap múlva a románok elbocsátják.

1922-ben ezért a család birtokot, kúriát, szőlőt, mindent hátrahagyva áttelepül Magyarországra. Mint annyian, hónapokig vagonban laknak a Nyugati pályaudvaron, majd ismét csak működésbe lép a családi kapcsolatrendszer. Nagymama gyerekkori aradi barátnője, Purgly Magda, azóta már Horthy Miklósné, latba veti befolyását, lakást és trafikengedélyt szerez Csernovicsnének a Tabánban. Judit megözvegyült anyjával és Erzsébet nővérével attól kezdve egy Attila úti trafikban árulja a cigarettát, onnan jár a Zeneakadémiára, később a Rádióba. Csernovics Arzénnal, ötödfokú unokatestvérével jár jegyben, de a későbbi híres alagi lovas rühelli a trafikot, és faképnél hagyja. Erzsébet, már válófélben, egy kislány anyja, a Képzőművészeti Főiskolán Szőnyi és Aba-Novák növendéke, de 1936-ban Ottlik Géza és Örley István előtt megnyeri a *Nyugat* novellapályázatát, és idővel nemzedékének egyik legkiválóbb novellistája lesz anyjának nemesi előnevéből (kádári) képzett írói néven: Kádár Erzsébetként, ám életében csak egyetlen novelláskötete jelenik meg, a HARMINC SZŐLŐSKOSÁR, az is a legrosszabbkor, 1944 karácsonyán; másfél év múlva balesetben meghal.

A húszas évek végén vagyunk. A színésznő adriai hajóúton piheni ki az évadot. A fedélzeten megismerkedik egy halk szavú, mosolygós, előnyös külleműnek nem mondható fül-orr-gégeorvossal, és beleszeret. Az orvost Germán Tibornak hívják. Rövidesen összeházasodnak. Nemsokára Judit is megismerkedik Bajor Gizivel, és kölcsönösen elbűvölik egymást. „Ezt a lányt vedd el feleségül!” – parancsolja volt férjének a színésznő, és az örömet teljesíti a parancsot.

A védett – és nővére néhány novellájában csodásan megírt – század eleji aradi gyerekkor, majd a teljes elszegényedéssel járó áttelepülés, vagonlakás, trafik, gépirónóság után most a pesti nagypolgárasszony élete várja Juditot. Sashegyi és balatoni villa, cseleldség, autók, külföldi utazások, estélyek, bálók, nagy társaság, színészek, írók, festők, politikusok, arisztokraták. Társasági rovatokban föl-föltűnik, mint „a város egyik leg szebb asszonya”. 1931-ben születő fiát Bajor Gizi és Kozma Miklós tartja a keresztviz

alá. A felhőtlen biztonságot csak az ügyvéd szívinfarktusai rengetik meg. Apám most már *Az Est*-lapokat, Miklós Andor sajtóbirodalmát is képviseli. Megfordul irodájában Bródy, Krúdy, Karinthy, Heltai, Zilahy, Hatvany, Illyés, Szabó Lőrinc. Féja Gézát a hírheft VIHARSAROK-perben védi.

Az idillt azonban hamarosan szétzúzza a történelem. Szüleim már házások, amikor egyszer apám csak úgy mellékesen megkérdezi anyámat, hogy akkor is szeretné-e, ha kiderülne róla, hogy zsidó. Persze, feleli anyám, de azért jobb így, hogy nem az. Apám, aki egyetemista korában keresztkedvedt meg, megbántva közli az igazat. Anyám csöppet sem rendül meg, de nekem mégis csak 1944 nyarán, ciszter kisgimnazista koromban mondja meg. 1940-ig nem történik semmi baj, de ekkor apám munkaszolgálatos behívót kap. Anyám, fölhasználva az aradi kapcsolatot, kihallgatást kér, és elmegy Gödöllőre Horthyhoz, aki semmit sem tud az újabb behívásokról, de megígéri, hogy utánanézi a dolognak. Ezután Aradról csevegnek, és Horthy „a kedves mama” fogylétéről érdeklődik. Anyám közli, hogy nagymama hat éve meghalt, mire Horthy zavarában hangtalanul, de érthetően basszamoszik egyet, és bosszankodva pattint az ujjáival. De a munkaszolgálatosok behívását néhány nap múlva kormányzói utasításra leállítják. Ezt tehát anyám intézte el, holtáig büszke volt rá. Később is sokak bűjtatásában segített. Apám a nyilas időket hamis iratokkal, Zolnay László régész apjaként vészeltte át.

Anyámat és engem a cingulusán pisztolyt viselő félőrült nyilas pap, Kún páter és géppisztolyos különítménye egy este Bajor Gizi villájának kertjében letartóztat. Apámat és Germánt keresik. Utóbbi a manzárdszobában, egy beépített szekrény hátsó fala mögött kialakított fülkében ül, de zakója ott hever a szobában egy széken. Nem veszik észre. Anyámat és engem elvisznek. Bajor Gizi nem ekkor lép föl először a mentőangyal szerepében. A Városmajor utcai nyilasházban eltöltött két nap után – mialatt bennünket nem bántanak, de egy öregembert a szemem láttára vernek agyon, s egy nyilas orvos arra készül, hogy valamilyen vizsgálattal megállapítsa, a zsidó vér több-e bennem vagy a keresztény – éjszaka egyszer csak kinyílik az ajtó, amely mögött vagy harmincan szorongunk, és ott áll malomkerék nagyságú kalapban, királynői pózban Bajor Gizi a svéd követtel, aki németül kiabál. Két perc múlva szabadok vagyunk.

A háború után másfél évvel súlyosan szívbeteg apám meghal. A háború nemcsak a nagypolgári jólétet és biztonságot vitte el, hanem a vagyont is. Felejthetetlen emlék egy este a Bajor-villában, valamikor 1944 őszén, a nyilas hatalomátvétel táján, amikor Gizi és anyám megőrzésre átadják ékszereiket a svéd követnek. Jómódú emberek akkoriban aranyba, ékszerbe fektették a pénzüket, mert tartja az értékét, kis helyen elfér, könnyen elrejthető – gondolták. A jelenet hollywoodi filmbe illő; bámész kiskamaszszemem belekápázik az asztalon tornyosuló csillogó holmik elképesztő tömegébe, ahogy folyik a leltár szerinti átadás. Pár hét múlva a svéd követséget szovjet katonák kifosztják, a mesés vagyont érő ékszerekből semmi sem marad meg. Wallenberg pusztán azért is fogságba kerülhetett, mert netán szemtanúja volt ennek. A háború után Bajor Gizi levelezik is erről a svéd királlyal. Emlékszem az angol nyelvű levélre, amelyben azt válaszolja a svéd király, hogy nemcsak az ő és sok más magyar család értékeit vitték el budapesti követségükről, hanem egyik legkiválóbb emberüket is.

Anyám negyvenegy évesen, diploma és szakképzettség nélkül, a vagyon romjain maradvány tizenöt éves gimnazista fiával, azaz velem. Az egykori királyi családi alapítvány székházában, az Apponyi tér 1. szám alatt működik apám ügyvédi irodája. Ugyanazon az emeleten rendezkedik be a NÉKOSZ és Györffy Kollégiuma is. Mivel apám irodája kezeli az alapítványi vagyont, így a hatalmas bérpalotát is, a kollégisták

az osztályharc érdekes formájaként jó ideig minden áldott éjszaka bizonyos dekorációs terv szerint, legalább ketten-hárman, odaszarnak az iroda ajtaja elé. A földszinti Kovács E. M. nevű csemegeüzlet (ma Julius Meinl) tulajdonosa az üzlet Curia utcai hátsó sarkán, a ferencesek rendházával szemben eszpresszót nyit, és bérbe adja anyámnak, aki idősebbik nővérét, egy földbirtokos feleségét, és Kóvágó József volt főpolgármester titkárnőjét veszi maga mellé. Az ötlet kezdettől sikeres, az eszpresszó jól megy, a hölgyek kitűnő kávé főznek, s kedvesek és civilizáltak. Hamarosan törzsközönség alakul ki. Sok deklasszált ember jár ide, de üzletemberek, művészek, írók is. Mándy Iván és baráti köre naponta bejár, s csak „Mennyország” néven emlegeti az eszpresszót. A Kati nevű pincérnő megvallja anyámnak, hogy az ÁVO beszervezte, és attól fogva rendszeresen konzultál, mit jelentsen. Mikor az eszpresszó sorsa 1949 őszén beteljesedik, Mándyék néhány utcával odább, a később legendává tett Darlingba költöznek át.

Az a novemberi nap '49-ben úgy zajlik, akár a többi, mióta egyetemista lettem. Fél nyolckor a francia szakon „*Szabad Nép* baráti körre” gyűlünk össze, és fölmondjuk az aznapi újságot, amelyet az asztal alatt célszerű hajtogatásban ki-ki a kezében tart, s mikor rákerül a sor, belepislantva saját szavaival elmondja a kiszemelt cikk tartalmát. Utána előadások, szemináriumok késő délutánig. Hazafelé útba esik az eszpresszó, amely hatig tart nyitva. Ezen a napon már ötkor zárva találom, és gyanús módon zárva a csemegebolt is.

Természetesen Gizihez rohanok, aki már tudja, és szünet nélkül telefonál, Révait, Major Tamást, Gobbi Hildát hívja, közbenjárásukat kéri, de persze mindenki tehetetlen. A vád sem ismeretes. Magammal hoztam, házkutatásra számítva, anyám maradék ékszereit és a még az inflációs időkből apám után maradt valutát, Napóleon-aranyat; addig az egyetlen megmaradt értékes Csernovics családi bútordarab, egy csodás Mária Terézia korabeli szekreter negyven titkos fiókjának egyikében lapultak. A kupaktanács úgy dönt, el kell ásni a kertben, mert Gizi sem érzi magát biztonságban. Késő éjszaka Germán Tiborral kettesben kilopózunk a villa nagy kertjébe, s egy általa javasolt helyen, ahol a szomszédos házak ablakai felől fák takarnak, mélyen elásom a nikkelezett orvosi dobozba és viaszosvászon-rétegekbe csomagolt értékeket, miközben Tibor öröködik, s jól megjegyzem a helyet magamnak.

A jelenet vígoperai, és vihognék magamban, ha nem kellene anyámra gondolnom, akit – Gizi már megtudta – az Andrassy út 60.-ba vittek. Hogy ott mi zajlik, az 1949 végén már tudható.

(Az elásott tárgyak titkába Gizi és Tibor később jónak látják még egy személyt beavatni. Alig több mint egy évvel később, haláluk után azonnal megjelenik az ÁVO, és fémdetektorokkal végigkutatja, helyenként fölássza a kertet, de semmit sem talál. 1956 nyarán, egy bécsi hajókirándulás előtti éjszakán én is megpróbálkozom, pontosan ott, ahol a dobozt elástam, de én sem találok semmit. Ezúttal már nincs kedvem vihogni.)

Hazaérve, már hajnal felé, tárva-nyitva találom a lakásajtót. Odabent több civil ÁVO-s a házmesternével és egy rendőrrel társalogva éppen az íróasztalom fiókjait borítja ki a padlóra. Házkutatás. Az egész lakás földülva. A szekreter titkos fiókjait azonban nem fedezik föl. Végül hajnalban csak családi iratokat, leveleket, számlákat, az eszpresszóra vonatkozó papírokat visznek el – és sohasem adják vissza.

Két nap múlva, november 6-án is, mint minden reggel, fél nyolckor ott ülök az egyetemen a „*Szabad Nép* baráti körön”, mintha mi sem történt volna. Nem szabad elárulnom, mi történt, úgyis megtudják hamar, de addig lapulnom kell, nehogy valamelyik túlbuzgó mozgalmár spontán népitéletet rendezzen, amire már volt példa, s kikergessenek mint osztályellenséget. Bele se néztem a lapba, amely az októberi for-

radalom másnapi évfordulójáról harsog. Rutinosan mondjuk föl a leckét, amikor egyszer csak a mellettem ülő, himlőhelyes arcú fiú (aki nemrég, a legelső francia nyelvű előadáson rémülten suttogva kérdezte tőlem, hogy „te, milyen nyelven beszél ez?”) egy más témájú cikkre hívja föl a figyelmet az asztal alatt tartott lapból. RÉMHÍRTERJESZTŐKET VETTEK ŐRIZETBE. Még nem sejtettem semmit. De fölolvasta. „Az Államvédelmi Hatóság őrizetbe vette dr. Vajda Ödönné belvárosi eszpresszó-tulajdonosnőt, Jávorszky Antal műszerkereskedőt és Turmann Margit volt földbirtokosnőt. Vajdáné arisztokrata családból származik, apja a Horthy-rendszerben államtükkár volt, Jávorszky Antal a rákoshegyi Katolikus Kör elnöke, a felszabadulás előtt a MOVE aktív tagja volt. Turmann Margit földbirtokát a földosztás során szétosztották. Nevezettek az angol rádió zavarteltést célzó adásai nyomán tereszterűen és szervezeten terjesztették azt a rémhírt, hogy a 100 forintosokat le fogják bélyegezni. Mindhármukat átadták az ügyészségnek.”

P. I.-nek természetesen fogalma sincs, hogy az anyámról beszél. Nekem arcizmom sem rándul.

Anyámat november 4-én délután két ávos vitte el az eszpresszóból egy rozoga, vén autón. Az Andrássy út 60.-ban órákig váratták egy nagy előszobában, ahol állandó a jövés-menés. Mikor hosszú várakozás után behívják, több jól öltözött civil és pár egyenruhás ül a szobában, és gyors keresztkérdéses kihallgatás kezdődik durva hangnemben. Az egyik kérdés ez: „Kivel baszol, te arisztokrata kurva?” Időnként kiküldik, váratták, újra behívják, és kezdik előlről. Hiába kérdezi, hogy mivel vádolják, nem adnak választ. Hirtelen abbahagyják, s lekísérik a pincében valami fülkébe, ahol fálnak fordulva állnia kell. Ez így megy több napig, változó kihallgatókkal; aludnia is állva, a fálnak dőlve lehet csak. Kihallgatói hol udvariasak, cigarettával kínálják, hol ordítanak vele, veréssel, kínzással fenyegetik. Hamarosan az állástól már oszlopvastagságúra dagad a lába. Le kell írnia, kik járnak az eszpresszóba, kik a barátai, milyen vicceket mesélnek az ÁVO-ról, a vezető politikusokról. Kirajzolódik a vád is: rémhírterjesztés a százforintosok lebélyegzésével kapcsolatban, fölforgató szándékkal. A harmadik vagy negyedik napon aláírja a „vallomását”. A végén a kihallgató becsukja a dossziét, közli, hogy tárgyalása lesz, és jól láthatóan nagy négyest ír az aktára. A tárgyaláson, pár nap múlva, csakugyan négy év fegyházra ítélik.

Gizitől rendszeres zsebpénzt kapok, minden kiadásomat ő fedezi. Eleinte még informális úton-módon próbálkozik közbenjárni, Palló Imrével, szüleim barátjával szövetségben. Kodályt, Majort, Gobbit, Rusznyák Istvánt, az Akadémia elnökét is bevonják. Először is a vádat igyekszik megtudni, majd pedig tisztálkodószereket, cigarettát, fehérneműt próbál beküldeni. Én volt gimnáziumi osztályfőnökömhöz, Horváth Richárdhoz fordulok, aki a ciszterci rend fölосzlatása s a gimnázium államosítása után, jóhiszeműen a rendszerrel való együttműködés keserves útját választva, „békepap” lett, majd kanonok, templomigazgató s az Elnöki Tanács tagja, amiért fölfüggeszteti a Vatikán. Ő is tehetetlen persze, akár a többiek. Mindenütt olyasmit válaszolnak, hogy „majd a bíróság eldönti, csakugyan ártatlan-e, és ha igen, akkor úgyis kiengedik”.

A tárgyaláson, majd később a fellebbviteli tárgyaláson nem lehettem jelen; Gizi úgy gondolta, hogy jelenlétem csak még jobban gyötörné anyámat. A vádat Alapi Gyula, a Mindszenty-, a Rajk-, a Standard- és más nagy politikai kirakatpererek hírhedt ügyésze képviselte. Jávorszkyt és Turmann Margitot, „büntársait”, anyám a tárgyalóteremben látta először életében.

Csak Márianosztrán, az első beszélőn láthatjuk viszont egymást tíz percre. Szobig a Nyugati pályaudvarról induló személyvonaton utazik az ember, ott pedig fiákerek

várják a börtönlátogatókat. Ez nyilván hosszú évtizedek alatt bejáratott ipar Szobon; a fiákerkocsisok koszos fekete zsakettet és keménykalapot viselnek. A bizarr kocsisor a hatalmas börtönkapu előtt rakja le utasait, és meg is várja őket. A tízperces beszélők minden hónap első vasárnapján délelőtt a fegyháznak egy sűrű ráccsal és dróthálóval kettéosztott termében zajlanak. Az egyik oldalon a látogatók foglalnak helyet, a túlloldalon a fegyveres őrök által elővezetett foglyok állnak, mindegyik mögött egy-egy géppisztolyos, aki bele is szól a beszélgetésbe, például amikor egyszer németül kezdem anyámnak tudtára adni, hogy Gizi mentőakciója folyamatban van. Egymás arcáról többet olvasunk le, mint amennyit szavakban el lehet mondani. A szigorú előírás szerinti egykilős csomagot az irodán kell leadni.

1950 nyarán Gizi elhatározza, hogy ő is meglátogatja anyámat Márianosztrán. Nagy ruháskosárba élelmet, fehérneműt, szappant, cigarettát csomagol össze, hatalmas mennyiséget. A kapuórség elképed, amikor sofőrjével – egy zsinóros sofőrsapkát viselő báróval, aki szintén védelme alatt áll – lerakjuk a púpozott ruháskosarat a bejárati vaskapu előtt, Gizi pedig közli, hogy a parancsnokasszonnyal óhajt beszélni. Az akció nincs előkészítve, hétköznapi van – és ez a kegyetlenségéről hírhedt nő Gizi neve hallatán hanyatt-homlok, a megtiszteltetéstől valósággal röpdösvé jelenik meg a kapuban, hajlongva, irulva-pirulva tessékel az irodájába. Mikor megtudja, minek köszönheti a látogatást, fölhozatja anyámat, akinek Gizi mindenekelőtt azonnali zuhanyozást eszközöl ki, majd pedig alaposan megeteti. Finom ösztönével Gizi pontosan eltalálja a hangot, amelyből ez a fanatikus kápó, akit azonban nyilván besúgók vesznek körül, megérti, hogy ő, Gizi, az erősebb, és nem vét a szabályok ellen, sőt érdemet szerez magának, ha teljesíti, amit kér tőle. Gizi úgy beszél anyámról, mint egy megtévedt, de fontos emberről, éreztetve, hogy ügyével a legfelsőbb helyen foglalkoznak. A nő olvadozva hallgatja, nem hisz a szemének, hogy a rajongott nagy színésznő személyesen eljött hozzá. Gizi dedikált fényképpel ajándékozza meg, letegezi, színházba hívja, odaadja a telefonszámát, meghívja magához, teljesen leveszi a lábáról. Anyám az egész látogatás alatt úgy viselkedik, mint egy megszeppent iskolás lány, akit lehívtak az igazgatói irodába. Akkor sem tud fölengedni, amikor a parancsnoknő diszkrétan kivonul, és magunkra hagy bennünket; nem tudhatja, hogy a protekciós látogatásnak utólag, főleg a cellában, milyen következményei lehetnek.

Ekkor már javában folyik az egyoldalú levelezés Rákosival. Minden egyes levél hosszú, gondos mérlegelés és tanakodás eredménye. Ebben Germán is részt vesz, de már egyre kevésbé beszámítható. Sokszor komoran, magába süppedve a levegőbe bámul, ritkán szólal meg, és tudjuk, titokban erősen iszik, de tartja magát. A levelek stratégiájának kialakításában Gizi anyai barátnőjének, Barát Irén tüdőgyógyász főorvosnak fontos szerepe van. Ez a bölcs, derűs, nagyszerű asszony születése óta ismeri és imádja Gizit, legfőbb bizalmasa, anyja, testvére, titkárnője, kritikusa, tanácsadója, szereptanulásban munkatársa, s ott is lakik a villában, Gizi anyjának egykori lakásában. Megesik, hogy Gizi elképzelése alapján én írok előbb egy nyers fogalmazványt, amit ő átnéz, javítgat, kiegészít, s végül Barát Irén írógépén válik Bajor-levéllé.

A félévi kollokviumok után, 1950 februárjában behívnak az egyetem tanulmányi osztályára. Anyám tárgyalásai már lezajlottak. Első fokon négyévi fegyházra és teljes vagyonekbevitelre ítélték; másodfokon három év fogház lett belőle, vagyonekbevitel nélkül. Biztosra veszem, hogy engem most kirúgnak. Gizi ekkor még nem fordult egyenesen Rákosihoz, csak befolyásos barátai útján próbálkozik. Már eleve is csak protekcióval, utólag vettek föl az egyetemre, mert hiába volt jeles érettségi, jeles felvételi,

nagypolgárgyerekek és ciszter diák voltak; „helyhiány miatt” elutasítottak. A kultusz-miniszter, Ortutay Gyula azonban valaha keresztapám, Kozma Miklós fiai mellett házitanitószkodott; utólagos fölvételemet ő intézte el.

Kékes Andor, a tanulmányi osztály hírhedt vezetője, korábban, ha jól tudom, cipészegéd, helyel kínál, s elvtársnak szólít. Sohasem hittem volna, hogy ez a megszólítás örömet szerezhet, de most, az adott körülmények között, boldogító jel. Nyilván tudnak már Gizi akcióról. Kékes közli velem, hogy egyelőre osztályidegen elem létemre mégis megtűrnek az egyetemen, de „nem tanulhat két imperialista nyelvet, Vajda elvtárs. Egy is éppen elég. Választani fog, melyik nyelvszakot tartja meg, és magyar lesz a másik szakja”. Adieu, francia kultúra.

Júliusban Gizi egy parlamenti fogadáson találkozik Rákosival. A diktátor számított erre, és készült, még belőlem is. Tudja nemcsak az ügy minden részletét, de az én vizsgaeredményeimet is. A mindentudó uralkodót játssza el az ámuló színésznőnek, aki erre női fegyvereit veti be színészi zsenialitása mellé, s a mindenható kopasz gnóm pár perc múlva már dorombolva csókolgatja a kezét.

Körülbelül ugyanebben az időben a márianosztrai börtönt férfibörtönné alakítják át, és a sok száz női rabot átszállítják Kalocsára. Negyvenesével összeláncolva teherautókra ültetik őket, és éjszaka utaznak. A hosszú úton időnként megállnak pihenni. A géppisztolyos fegyőr az árokparton magával szemben fősorakoztatja a negyven összeláncolt nőt, és kiadja a parancsot: „Hugyozni!” A leguggoló nők csaknem hanyatt buknak az árokba a nevetéstől.

A rendszer gépezete nemcsak az ellenséget darálja, hanem saját embereit is. Ries István igazságügy-minisztert, akinek a „*Minister Uram!*” kezdetű levél szól, és akit Gizi föl is keresett anyám ügyében, a Szakasits ellen készülő szocdem-perben letartóztatják, majd a kihallgatás során agyonverik. Utóda Molnár Erik lett, akinek gyötrelmes östörténeti előadásait hallgatnom kell az egyetemen. A szeptember 19-i Bajor-levél margóján Rákosi őt utasítja, hogy nézzen utána, nem lehetne-e anyámnak amnesztiát adni, Molnár pedig ugyanott jelenti, hogy nem lehet, de van más lehetőség. (Ezek így érintkeztek egymással, összefirkált leveleket küldözgettek ide-oda; nyilván tartottak a gépirónőktől.)

Ez a drámai hangú levél már a közeledő tragédia sejtelmében íródik. Gizinek csak nem egészen öt hónapja van hátra; finom ösztönével érzi a fenyegetést. Nekem is panaszkodik, hogy fél Tibortól, aki valósággal kivetkőzött magából – de mindezt férje orvosi kudarcának számlájára írja. Germán azt képzei, hogy a színész súlyos beteg, a leggondosabb kezelés ellenére is a megsüketülés fenyegeti. Minden orvosi megfontolást és hagyományt félredobva, maga operálja meg a feleségét. A műtét – amelynek sem célja, sem értelme – nem sikerül.

Germán nyilvánvalóan súlyos lelki beteg; komor, néma kísértetként jár-kei a háiban. Barát Iréntől később már azt is tudjuk, hogy ampullákban óriási mennyiségű mérget hordoz magánál orvosi táskájában, ki tudja, miért. Karácsony táján már elkezd reggelente a vitamininjekciókat; Gizi mindennap arra ébred, hogy az inas az ágyba hozza a kávéját, majd Tibor jön a túvel. De a méregampullákat és a vitaminoszrozzatot mégsem jut eszébe senkinek összekapcsolni egymással.

Anyám a kalocsai fegyintézet rabja. A cellában nyolcan laknak, főleg köztörvényesek, köztük életfogytiglanra ítélt „arzénes asszony”, zsebtolvaj, magzatelhajtó, prostituált meg politikai is. A beszélők továbbra is havonta egyszer, vasárnap reggel vannak. A távolság miatt már szombaton délután le kell autóbuszoznom Kalocsára, ahol azelőtt sohasem jártam. A beszélőkön rendszerint anyám vidit föl engem cellabeli törté-

neteivel. Az egyetemen, amelyet ekkoriban züllesztének le végleg, úgy látszik, hatalmas erőfeszítésekkel sikerül valahogy megkapaszkodnom. Kékes elvtárs intelmét, hogy becsljem meg magam a vizsgákon, mert csak akkor tűrnek meg az egyetemen, sikerül betartani. De lelkiileg roppant nehéz áthidalni a távolságot az egyetemi tűzvonalon és a másik véglet, a politikai börtön között: egyik nap a politikai szavalókórussá degradált egyetemen eminens diáknak lenni, másnap egy politikai pária megtúrt hozzártartozójaként börtönbeszélőre sorba állni. És – az egyik Rákosinak írt levelében Gizi céloz is rá – szegény anyámat akkor érte a „vasököl” ütése, amikor tizenkilenc éves fia, az elkényeztetett nagypolgárgyerekből értelmiségivé válás erjedési folyamatában, éppen ellene is lázadozott („*Sturm und Drang*» *periodusát éli*” – írja Gizi). Zavar a peccsétgyűrűje, a törülközőkbe, de még a konyharuhákba és porrongyokba is belehímizett ötágú korona és monogram, zavarnak idegenes szórendjei, visszamenőleg zavar gyerekkoromból a cselédek emléke, a „fiam”-nak szólított szakácsnő, aki harminc évvel idősebb volt nála, s a szintén „fiam” szobalány, aki viszont tizzel fiatalabb. Zavar elkényeztetett úrifüségom számtalan kitörölhetetlen emléke, a német Fräuleinnal töltött nyolc évem. Iszonyúan zavar, hogy magázódnom kell az anyámmal, hiába könyörgök, hogy tegeződjünk – őt is magázták a szülei, nővéreivel is, de még apámmal is magázódtak. Számon kérem, hogy miért nem vettek részt az antifasiszta ellenállásban – mintha lett volna ilyen a mi köreinkben –, feledve, hogy anyám bőven megtette a tőle telhetőt. Mindent, ami a családdal kapcsolatos, kritizáltam, lefitymáltam – elviselhetetlen kamasz voltam. Anyámnak alighanem a rendszer aljasságainál és otrombaságainál is jobban fájhattak saját fia idétlen önállósodási törekvései.

Az év végi vizsgákon már érzem, hogy tudnak rólam mindent. A vizsgán, mikor bemegy az ember, a tanár kihúzza a fiókját, amelyben mindenkiről káderlap fekszik. Amennyiben az illető szakérettségis vagy jó elvtárs, könnyű kérdéseket kap, mert jó eredményeket kell produkálni: ez pártfeladat. Azok a tanárok, akik titkon szimpatizálnak velem, becslésük jeléül jó alaposan meggyötörnek, mintegy saját érdekemben, ezzel jelezve, hogy ők még a régi színvonalat képviselik; azok pedig, akik az osztályellenséget látják bennem, azért. Lutter Tibor, az angol tanszék vezetője, az Eötvös-kollégiumnak tönkretételével megbízott igazgatója, az egykori budapesti Német Birodalmi Gimnázium tanára, akinek hangját a nagy konstrukciós perek bírósági angol tolmácsaként ismerem a rádióból, nyíltan és gonoszul meggyötör, majd beírja a jelest. Utána hirtelen közel hajol hozzám, s megkérdi: nem akarnám-e feleségül venni a lányát? Akit csak látásból ismerek, de gyönyörű, akár egy szőke reneszánsz madonna, tizenhat éves lehet, nem épp a legjobb a híre, s egyik jó barátom fülig szerelmes belé. A döbbenettől nem is emlékszem, hogyan kerültem ki a folyosóra. De a jeles ott áll az indexemben.

1950 szilveszterén Kalocsán beszél a cellába a fegyőr: „Vajdáné, jöjjön a cuccával, szabadul.” Rákosi elrendelte a büntetés ideiglenes megszakítását. Egy rendőr kíséri Pestre, nagy feltűnést keltve a vonaton. Fölszálláskor anyám holmijából leesik a földre egy orsó fehér cérna, de a szál vége valahol beakadt, és a cérna hosszan követi őket Pest felé, aminek ő rejtélyes jelentést tulajdonít. Volt is, mint majd néhány hónap múlva kiderül. Miután másnap Pesten a Fő utcából elengedték, előbb egy templomba tér be, majd taxiba ül, és egyenesen Gizihez megy. „*Mért boldog B. G.?*” – firkantja oda Rákosi az utolsó, köszönetet mondó Bajor-levél aljára, mint aki nem érti. Gizi valóban boldog. Sírva borulnak egymás nyakába. A színésznőnek ez az utolsó sikerélménye életében. Másfél hónap múlva halott.

A büntetés-megszakítással állás is jár. Anyámat a szovjet tulajdonban álló Corvin Áruház parányi könyvosztályára helyezik eladónak. Fizetése éppen csak az éhhalál ellen elég, így aztán az egyetem mellett dolgoznom is kell. De még úgy is el kell adogatni a maradék ezüstöt, képeket, bútort, Révai-lexikont, jubileumi Jókait, egyebeket.

Hat héttel anyám szabadulása után, 1951. február 12-én történik meg Bajor Gizi tragédiája. Minden közelálló régen érezte, hogy iszonyatos csapás készülődik, mégsem tehattünk ellene – sem Gizi, sem Barát Irén, sem Germán orvosbeosztottai, sem más. Gizi – igaz, már csak ritkán – a KARENINA ANNÁ-ban lépett föl, de tele volt tervekkel. Nem sokkal halála előtt készült vele a Rádióban Puskin SZALTÁN CÁR című meséjének pazar felvétele. Germán a napi üveg konyakja mellett bejárt a klinikára, operált, rendelt, előadott, mint mindig, miközben otthon Gizi rettegett tőle. Hogy tébolyult merényletének volt-e lélektani motivációja, vagyis a zseniális feleség visszfényében és aktív közreműködésével professzorsáig emelkedő középszerűség bosszúját hajtotta-e végre, vagy egyszerűen, simán megőrült – sohasem fogjuk megtudni. Boncolása személyiségtorzulással járó agyi elváltozást állapít meg, Gizié pedig azt, hogy fülének nem volt komoly baja.

A tragédia után néhány hónappal, egy kora hajnalon megszólal nálunk a csengő. Az ajtóban egy rendőr áll anyám nevére kiállított elővezetési paranccsal. A büntetés végrehajtásának felfüggesztését visszavonták. Anyám nem is csodálkozik. Fölközik, s a rendőr már viszi is vissza Kalocsára. Ezt jósolta hát neki a Kalocsán maradt cérnarsó, amelynek letekeredő szála sokáig követte a vonatot Pest felé.

Valakinek valahol eszébe jutott, hogy protektorának halálával anyám kivételezettsége megszüntethető. Az 1950. szeptember 19-i Bajor-levél margóján, ahol Rákosi Molnár Eriket utasítja, Molnár pedig válaszol, bizonyos Egriné is jelent Rákosinak: „*Molnár elvt-sal közölve, hogy januárra kb. adjon megszakítást, szükség esetén újra elő lehet venni. – Bajorral közölve, adjon be megszakítási kérvényt és honorálják kérését. Egriné. X/10.*” „...szükség esetén újra elő lehet venni” – hogy kinek támadt erre szüksége, nem derült ki. Kizárt, hogy Rákosi tudta nélkül bárki utasítást mert volna adni az általa kezdeményezett megszakítás visszavonására. Talán valami okból ő maga akart újfent ráijeszteni a polgárságnak Bajor Gizi körüli rétegre, jól tudva, hogy lépésének híre mekkora rengéshullámokat kelt majd. Vagy újfent el akarta játszani a belátó és kegyes uralkodót.

Anyám második rabsága ugyanis csak néhány hónapig tartott. Bajor Gizi kezéből Gobbi Hilda és Palló Imre vette át a stafétabotot. Újrakezdődött az instanciázás Rákosinál, de ezúttal Gobbi, aki meg volt győződve anyám ártatlanságáról, a párton belülről és hangosan méltatlankodva döngette a kapukat. Nem anyámért, akivel közelebbről csak szabadulása után ismerkedett meg, hanem a főiskolás kora óta imádott Bajor Giziért tette, amit tett, Palló Imre pedig, már a nyilas időkben és most újra sokak bátor és szerény megmentője, családunk régi barátjaként.

Hilda, Péter Gábornak még az illegalitás idejéből társa, most barátja és telekszomszédja, aki '56 után elfogadta a párttól Nagy Imre egykori villáját az Orsó utcában, és haláláig abban lakott, és aki még jóval '56 után is szenvedélyesen védte a szörnyeteg ÁVO-s vezért, gyermekien naiv, csupa szív, érzelmi kommunista volt. Őszintén hitt egy eszményi társadalom lehetőségében, aminek megteremtéséhez bizony néha drákói eszközökre is szükség van, és tévedések sajnos előfordulnak, hiszen emberek vagyunk. Körülbelül ennyi volt a filozófiája. Sztálin halálakor két ember szemében láttam igazi könnyeket: az egyik Gobbi Hilda volt. A másik Déry Tibor.

Második szabadulása után anyám visszakért a Corvin Áruházba. Kapott egy tenyérynyi papírt ilyesféle szöveggel: „*Büntetésének végrehajtását felfüggesztjük. Helyezkedjék*

el és dolgozzék. Rákosi.” Perújrafelvétel, rehabilitáció máig sem történt. Még hosszú ideig, nagy nehezen engedélyezett részletekben fizettük a rabtartási költségeket. 1956-ban, a forradalom leverése után anyám joggal tartott tőle, hogy a „drága jó Rákosi Mátyás” távozása után vagy, ki tudja, éppen visszatérése esetén ügyét ismét elővehetik, mert „szükség lesz rá”, és újra törölhetik a fölfüggesztést. Minden egyes állami ünnep, szavazás vagy más politikai céció, amikor napokra begyűjtötték a politikailag megbízhatatlanokat, neki pokoli szorongást hozott. Csak mostanában tudtam meg, hogy zsi-lettpengét hordott a táskájában azzal a szilárd elhatározással, hogy a börtönbe többé nem teszi be a lábát. 1956 végén hosszú, szívet tépő tanakodás után úgy döntött, hogy disszidál; én viszont éppen akkor szerelmes lettem, meg különben is úgy éreztem, maradnom kell, itt a helyem. Előállt tehát a rendhagyó képlet, hogy nem a gyermek távozik, szülőt, hazát hátrahagyva, a szabadságba, hanem fordítva: a szülő megy el. Anyám ötvenegy évesen, a szilveszteréjféli harangzúgásban Bécsbe érkezett.

Amerikai bevándorlásra jelentkezett, de az orvosi vizsgálat megtalálta tüdején a börtönben szerzett tbc-fertőzés foltját, és elutasították. Két évig dolgozott kávéházi pincérnőként és kávéfőzőként Bécsben, amíg tüdejét meggyógyították, s végül megkaphatta a bevándorlási engedélyt. New Yorkban gyér nyelvtudása és szakképzetlensége ellenére sikerült kistisztviselőként elhelyezkednie: egy nagyvállalatnál számlákat kezelte, iktatott. Megvolt, amire a börtönben vágyott: fürdőszoba, meleg lakás és kávé. Szabadon, félelem és szorongás nélkül élhetett. Csak a fia hiányzott, semmi más. Szerény fizetéséből nemcsak képes volt néhány antik bútordarabban bámulatos módon kicsiben újratereíteni maga körül csaknem ugyanazt a finoman elegáns környezetet, amelyben fölnevelt, s amelyet fiatalasszony korában is pazarul újratereített, hanem állandóan küldte nekem a ruhacsomagokat, fizette első angliai utazásomat, amikor disszidálása után először, 1963-ban Londonban találkozhattam vele, majd háromszor is hosszabb időre meghívott magához New Yorkba, meghívta New Yorkba első feleségemet, sok évvel később második feleségemet is, gyerekeimet is elhalmozta ajándékaival, s a hatvanas évek végétől, már amerikai állampolgárként, négyszer is hazlátogatott. Ehhez az első alkalommal nem csekély bátorságra volt szüksége. Még Amerikában is sokáig összeszorult a szíve, valahányszor csak meglátott egy rendőrt.

1985-ben, többévi szörnyű szenvedés után halt meg, pontosabban megfulladt egy Philadelphia környéki öregek otthonában. A börtönben szerzett tbc-fertőzést ugyan megállították, de a megtámadott tüdő a tüdőtágulásnak nevezett gyógyíthatatlan betegség prédája lett, amihez a dohányzás okozta gyakori bronchitis és köhécselés is hozzájárulhatott; Amerikában már hiába tette le a cigarettát. Amikor fél évvel halála előtt utoljára láttam, már alig maradt a pusztá élethez elegendő tüdőfelülete, öt lépés elég volt, hogy elvörösödve, görcsösen fuldokolni kezdjen, ezért szinte állandóan oxigénmaszkot kellett viselnie. A Christian Science Church nevű vallási szekta rögtön Amerikába érkezése után beszervezte. Ennek hívei nem mennek orvoshoz, nem szednek gyógyszert, csak imádkoznak. Ezért nem kötött egészségbiztosítást sem, ami Amerikában majdhogynem az öngyilkossággal egyenlő. Rokonok, barátok fedezték a költségeket, amikor könyörgésemre és rábeszélésemre végül kilépett egy másfajta fanatikus voluntarizmus gyilkos ostobaságát hirdető, sokmillió amerikai szektából, és kórházba került. Havi nyugdíja az intenzív osztály egyetlen napi költségére volt elég.

1984 májusában láttam utoljára. Tolókocsijában ült, ápoltan, elegánsan, kifestve, orrába két kis zöld műanyag csó vitte egy hordozható tartályból az oxigént. Kitoltam

a szépen gondozott kertbe. Egy sosem látott óriási virágokkal zsúfolt ágyásnál megálltunk, leültem egy padra. A virágok szagtalanok és olyan tökéletesek voltak, akár a személyzet mosolya.

– Szép ez a kert. Tudod – mondta (a tegezést hosszas kérlelés után, negyvenedik születésnapomra küldte, légipostán) –, hogy New Yorkban laktam a legtovább ugyanabban a házban életemben? – Kissé eltűnődött. – Érdekes életem volt. Nem bánok belőle semmit.

Hamvai egy Wayne nevű, Philadelphia melletti gyönyörű kertváros egyik villájának kertjében, annak a fának a tövében nyugszanak, amely alatt már nagybetegen, zihálva is szívesen elüldögélt. A ház egy erdélyi rokoné volt, aki nagy szeretettel ápolta és gondját viselte. Számomra ismeretlen mai tulajdonosainak sejtelmük sincs róla, hogy kertjükben egy politikai elitét nyugszik, aki derűs méltósággal, csodás lelkierővel és egyenes gerinccel járta végig ezt a magyar sorsot, s akinek fölfüggesztett büntetése végrehajtásából még egy éve örökre hátravan.

Függelék

G. Bayor Gizi

Drága jó Rákosi Mátyás!

Sokáig töprengtem a címen – a formán – úgy a megszólításnál, mint levelem tartalmán. A megszólításnál ezt éreztem, a tartalma pedig – csak annyi, hogy fogadjon engem. Miért? Nagyon szeretnék magához menni – nagyon szeretnék kérni magától valamit. Boldogtalan vagyok, és én nem tudok boldogtalanságban élni.

Nagyon kérem, fogadjon engem.

Igaz szeretettel üdvözlöm

G. Bayor Gizi

1950. III. 21.

Fönt, a margón kézírással: *Nyilvántartani.*

Más írással: 268 764/1950.III./23.

G. Bayor Gizi

Minister Uram!

Kegyelmet kérek egy szerencsétlen asszony számára. Vajda Ödönné, első férjem özvegye – három évre el van ítélve, és Márianosztrán van múlt év októbere óta. Bűnűl azt rótták fel, hogy ősszel, amikor a százforintosok körül olyan pánikszerű izgalom volt, azt mondta volna egy kis espressóban, amiből szegényke élt, és eltartotta érettségiző fiát – hogy le fogják bélyegezni a pénzt. Mondta-e vagy nem – őszintén szólva nem tudom, de ha mondta is, tízezzrel lehetett volna ilyen naiv és megijedt embert elítélni. De ezzel érdemileg nem akarok vitába szállni – meghajlok az igazságszolgáltatás álláspontja előtt – példát kellett statuálni. De azt hiszem, hogy most már eleget szenvedett, eleget bűnhődött. Majdnem félek leírni – éppen most, amikor ország-világ előtt ismertették a Rákosi-per minden hajmeresztő igazágtalanságát és szörnyűségét

– éppen most zokogok az ő hat hónapi börtönbüntetése után kegyelemért. De ez a szerencsétlen asszony túl gyenge ahhoz, hogy tovább viselje ezt az életet. Nagyon, nagyon sokat szenvedett a fasizmus alatt, beteg zsidó férje miatt reszketett, helyette, őt rejtegetve, megjárta a nyilasok börtönét, az én házamból vitte el Kún páter a Városmajor utcai nyilasok házába, ahol megkínózták. Fellélegzett, amikor jött az új világ, a szabadság. Szerette a demokráciát, ami neki és gyermekének megélhetést adott. Nekem olyan, mintha édestestvérem lenne – én együtt szenvedek vele. Ugy-e kérhetem az *én* munkám, az *én* szolgálatom elismeréséül, hogy engedjék szabadon, adják vissza a szabad életnek az április 4-iki felszabadulás ünnepén, hogy újra meg újra hálás szívvel gondoljunk azokra, akik ezt a napot örökre szívünkbe vésték.

Mélységes hálával és szeretettel
G. Bayor Gizi

1950. III. 21.

Fönt, a margón kézírással: L. 269

G. Bayor Gizi

Ministerelnök Úr!

Március 22-én levelet írtam Ministerelnök úrnak – azóta a telefon mellett töltöm minden szabad percemet – szívszorongva várom, hogy fogad – vagy nem fogad – akar-e fogadni vagy nem akar és hogy ezer elfoglaltsága mellett szentel-e nekem néhány pillanatot drága idejéből? De múlnak a napok, és közeledik az április negyedike, és én még semmit sem tudok – olyan nyomorultnak érzem magam és olyan gyengének! Rákosi Mátyásnak milliók és milliók próbálták letépní rabláncait – én egészen egyedül ráncigálok ennek a szerencsétlen Vajda Ödönnének vérszegény bilincseit! Higyje el, hogy igaz emberért harcolok és harcolok köröm-szakadtáig, mert megtanultam a kommunistáktól, ha az ember hisz valaminek az igazságában, akkor nem adja fel a küzdelmet! Szegényke ő is küzdött a fasizmus ellen, velem együtt, ő volt leghűségesebb segítőtársam – száz és száz emberről szedtük le a sárga csillagot – lakása mindenkinek nyitva állt, aki védelmet keresett! Most azon törheti a fejét, hogy hol hibázta el – tévedtek mások – vagy ő tévedt meg?

Kedves Rákosi Mátyás – én egy életen át azon igyekeztem, hogy szebbé és jobbá tegyem művészetemmel az emberek lelkét, hogy örömet okozzak! És most, amikor nekem vérzik a szívem, nekem könnyes a szemem – akkor senki sem nyújtja felém segítő kezét! Ugy-e nem engedi meg, hogy ez így maradjon? Ugy-e visszaadja nekem az emberek jószágába vetett hitemet, visszaadja nekem ezt a tisztalelkű és értékes embert!

Úgy várom ezt az április negyedikét, mint 1945-ben!

Mélységes tisztelettel, bizalommal és igaz szeretettel
G. Bayor Gizi

1950. III. 31.

Fönt, a margón kézírással: 257–333 ad 704/1950. 270

G. Bayor Gizi

Drága, jó Rákosi Mátyás,
holnap lesz három hete annak, hogy reményt keltő üzenetét megkaptam. Azóta ülök naphosszat a telefon mellett, rakom a patience-omat, és beszélgetek magával gondolatban – elmondom minden fájdalmamat és minden panaszomat – maga közben kedvesen kérdéseket tesz fel – én felelgetek – még vitatkozni is merek néha... Néha még sirva is fakadok, szóval nagyon de nagyon megért engem, és nagyon jóban vagyunk! Csak attól félek, ha a színe elé kerülök, egészen másképp fogok szerepelni! De mikor lesz ez? Nem akarok mániákus kihallgatást kérőnek tűnni – tudom, ha egyszer azt üzenté, hogy hívatni fog – akkor az úgy is lesz! De már alig várom! Semminek sem tudok örülni, nem látom a tavaszt – nem érzem az ünnepeket. – Kérem, adjon nekem egy negyedórát drága idejéből – én örökké hálás leszek érte!

Szeretettel és nagy várakozással legőszintébb híve

G. Bayor Gizi

1950. IV. 21.

Fönt, a margón kézirással: *ad 764 Le: II/2.b. 271. L V.*

G. Bayor Gizi

Drága jó Rákosi Mátyás!

Olyan nagyon tele van a szívem és a lelkem boldogsággal – hálával és szeretettel – hogy le sem tudom írni! De erről a fehér lapról maga mindent le tud olvasni, ami bennem él, ami bennem kavarg, ami könnyűvé teszi az én boldogtalan életemet. Köszönöm a felém nyújtott kezét, amit szeretnék soha el nem bocsájtani – mert erőt és biztonságot ad nekem!

Soha el nem múltó hálával

G. Bayor Gizi

1950. VI. 26.

Fönt, a margón kézirással: *L. 272 V. Le: II/2.b.*

G. Bayor Gizi

Kedves Rákosi Mátyás!

Gondolom, hogy már unhatja az én leveleimet és a bajaimmal való törődést, de kihez forduljak – kihez meneküljek, ha olyan nagyon, nagyon boldogtalan és kétségbeesett vagyok? A szabadságomnak nem örülhetek, nyomnak a bajok és gondok. Egy súlyos középfülgyulladás teljesen levett a lábamról, testileg-lelkileg annyira le vagyok törve, hogy nem bízom már magamban sem. Betegségem miatt nem tudunk elutazni, férjem – legalább én úgy látom – aggódik hallásomért, és nem meri megtenni velem az utat Földvárig. Itt tespedek, és számolom a pénzt, amivel Vajdáné adóit és hátrálékait és a gyerek kiadásait fedezem, amellet félttem a keresztfiamat, aki a 19 évesek „Sturm und Drang” periodusát éli apa és anya nélkül, akar, keres, reménykedik és csalódik, fél, mert mindenütt egy börtönben levő anya árnyéka vetődik rá! Apja halálos ágyán

megígértem neki, hogy nem hagyom el fiát – én szeretném megtartani az ígéretemet, de egyedül nem tudok megküzdeni ezzel a feladattal, és ezért kapaszkodom olyan kétségbeesetten és konokul magába! A parlamenti beszélgetésünkből éltem mostanáig – de múlnak a napok – beteg vagyok – fáradt vagyok – és egy kicsit most már reménytelen. Kérem, könyörgök, szabadítson meg ez alól a szörnyű nyomás és gond alól!

És ne haragudjon, hogy ennyire igénybe vettem idejét!

Mindig egyforma szeretettel és végtelen bizalommal

G. Bayor Gizi

1950. VIII. 6.

Fönt, a margón kézírással: *L. 2067/950.VIII.9. 273 Le: II/2.b.*

Balatonföldvár, 1950. aug. 23.

Kedves Révai József,

azt mondta nekem aug. 19-én, hogy levélben ismétljem meg kérésemet. Talán hivatalosabb formában kellett volna írnom, de nem ismerem a formákat.

Úgy érzem, magamról kellene előbb egy-két szót mondanom, mert lehet ugyan, hogy Maga mindent tud rólam, de azért nem ismerhet eléggé. Lehetnek, sőt vannak hibáim, de annyi szeretet, hűség és tisztességes érzés van bennem, mint a legjobb kommunistában. Azt mondta Palló Imrének és nekem – kedves fejcsóválással –: „micsoda barátaitok vannak nektek”. Vannak. Vagy talán inkább csak voltak. Vagy ha vannak is, azokért nem nyújtanám ki a kezemet, mert pontosan látom s főleg érzem az embereket erényeikkel és hibáikkal együtt. (Talán ez a titka tehetségemnek.) Ez az egy eset, amelyért hónapok óta sírok, jajveszékelek, kopogok, döngetek ajtókat, ez más, mert tudom és érzem, hogy igaz emberért harcolok, aki biztosan elkövetett hibát, de bűnt soha, s ezért már keservesen megszenvedett. Nem untatom hozzá való vonatkozásaimmal, az ő 19 éves fia a mi gyámgyermekünk, bölcsészhallgató, az anya rengeteg szenvedett, a felszabadulás után özvegy lett, s végül börtönbe került.

A múlt esztendő végén Magához akartam menekülni, kértem is kihallgatást, de akkor nem volt módja fogadni. Egy merész elhatározással Rákosi Mátyáshoz kértem bebocsátást, s ő meghallgatott. Szerencsétlenségemre kihallgatásom előtt olvastam el „A Rákosi-per”-t, s ettől olyan gátlásom támadt, ügyemet oly törpének éreztem az ő szenvedéseivel képest, hogy jóformán a szájamat sem mertem kinyitni. Egy utána következő alkalommal, július elején, egy parlamenti fogadáson a jószerencse összehozott velem, s akkor ígéretet kaptam tőle, hogy Vajda Juditot – az én kedvemért – szabadonbocsátja. A szavak talán nem azonosak, de az értelme ez volt.

Rákosi Mátyás ígéretében rendületlenül bízom. Tudom, hogy ez a szabadulást jelenti. De ha tudnák azok, akik engem szeretnek, hogy az ő fogságának minden napja milyen szenvedést jelent nekem, talán már egész közelre hazavárhatnám.

Drága jó Révai József. Nem tudok boldogtalanságban élni. S most oly széppé tették az életemet a nagy kitüntetéssel, távolítsák el ezt a szomorú, szürke felhőt, amely elhomályosítja az én nagy boldogságomat.

Még egyszer köszönöm Magának az irántam való jóságát, a nagy elismerést, érzem, tudom, hogy erre méltó leszek.

Hálás szeretettel

G. Bayor Gizi

A szerencsétlen nő adatai:

özv. dr. Vajda Ödönné

Kalocsa, Fegyintézet

Fönt, a margón kézírással:

Bajor Gizi szerint Dr Vajda Ödönné (espresso-tulajdonos) 3 évre van ítélve a 100 forintosokkal való rémhírtérjesztés miatt. Kérem, nézzék meg az esetet, ha nem túl súlyos, talán lehetne neki amnesztiát adni vagy feltételes szabadságot.

VIII/30.

281

Révai

Igazságügyminisztérium

Kedves Elvtársak!

Telefonbeszélgetésünkre hivatkozással mellékelten küldöm a Dr. VAJDA ÖDÖNNÉ bűnügyére vonatkozó feljegyzést.

Budapest, 1950. május hó 11.

Elvtársi üdvözzettel

Timár

(Timár István)

Rákosi Titkárság

B u d a p e s t

Melléklet

Fönt, a margón kézírással:

1245/1950. 277 Le: V/4.c.

Bajor Gizi járt az ügyében.

L. V.

Feljegyzés

Dr. VAJDA ÖDÖNNÉ elleni bűnügyben.

Dr. Vajda Ödönné szül. Chernovitz Judit, 45 éves, volt espressótulajdonos, anyai ágon bárónó gyermeke, atyja magasrangú állami tisztviselő volt, férje ügyvéd, a Habsburg ház vagyonkezelőségének jogtanácsosa volt.

1948 májusában a belvárosi Kúria utca 2. számú házban espressót nyitott. Az espressónak futóvendégek mellett állandó törzsközönsége is volt, amely túlnyomó részt reakciós demokráciaellenes elemekből tevődött össze.

Dr. Vajda Ödönné az espressó vendégei előtt rendszeresen terjesztette az angol és amerikai rádió Magyarországot rágalmazó rémhíreit. 1949. október utolsó napjaiban „Amerika Hangja” közleménye nyomán legalább húsz személlyel közölte azt a valótlán tényt, hogy a 100.- forintosokat le fogják bélyegezni. E hír terjesztése mellett utasította az espressó két alkalmazottját, hogy a 100.- forintossal fizető vendégektől a 100.- fo-

rintosokat ne fogadják el, mert azokat le fogják értékelni és lehetőleg ezüst 5.– forintosokat kérjenek.

A Budapesti Büntetőtörvényszék Dr. Vajda Ödönnet rémhírterjesztés miatt 4 évi börtönre ítélte és elrendelte egész vagyonának elkobzását. A Legfelsőbb Bíróság Dr. Vajda Ödönné büntetését leszállította 3 évi fogházra és a vagyonelkobzás kimondását mellőzte.

Dr. Vajda Ödönné 1949 november 7. napja óta tölti büntetését, a mai napig tehát három évi büntetéséből félét és 4 hónapot töltött ki.

Dr. Vajda Ödönné őrizetbevétele abban az időben történt, amikor az Államvédelmi Hatóság a forint lebélyegzésével kapcsolatos rémhírek terjesztése miatt több személy ellen indított eljárást. Származására, osztályhelyzetére és politikai beállítottságára nézve nem vitásan ellenséges elem.

Bajor Gizi ebben az ügyben interveniált a Legfelsőbb Bíróság döntése előtt Ries elvtársnál, de Ries elvtárs miután referálást kért az ügyben, az intervenciót elhárította. Bajor Gizi első férje Dr. Vajda Ödön ügyvéd volt, aki később az elítéltet vette el feleségül.

Budapest, 1950. május hó 11.

Timár István
(Timár István)

Fönt, a margón kézírással: 278, illetve a más gépen írt, azonos szövegű, aláíratlan példányon: 279.

Igazságügyminisztérium

Feljegyzés

(Révai József elvtárs részére)

Bajor Gizi levelét visszaküldöm. Amikor Rákosi elvtárs Bajor Gizit fogadta, a minisztérium a mellékelt feljegyzést küldte át a Rákosi Titkárságra. Ezután Rákosi elvtárstól további utasítást nem kaptunk. Minthogy az ügyel Rákosi elvtárs már foglalkozott, azt hiszem leghelyesebb volna, ha Révai elvtárs megbeszélne Rákosi elvtárssal, hogy Bajor Gizi felé indokolt-e egy újabb gesztus.

Vajdánét szabadonbocsájtani csak egyéni kegyelem útján lehetne, esetleg félbe lehet szakítani a büntetését. Megjegyzem, hogy a hároméves ítélet elég súlyos. Ha nem esett volna abba a rémhírterjesztési kampányba, amelyben elítélték, hanem mondjuk két hónappal később került volna bíróság elé, kb. másfél-két éves büntetését kapott volna.

Budapest, 1950. szeptember 1.

Melléklet

Décsi Gyula

Fönt, a margón kézírással: *L. V. 280. Le: V/4.c.*

G. Bayor Gizi

Drága jó Rákosi Mátyás,

holnap reggel a műtőasztalra kerülök – a férjem fog operálni – zúg a fejem a gyógyszerektől és altatóktól – nem tudom, mi lesz velem. De nem akarok úgy nekimenni a műtétnek, hogy ne könyörögjek még egyszer Vajda Juditért – tegye meg nekem – tegye meg miattam azt a lépést Judit felé – bocsásson meg neki – nyissa ki előtte az ajtót az élet és a szabadság felé! És szabadítson meg engem az elviselhetetlen gondoktól – nem bírom tovább. – Azt hiszem, hogy nagyon beteg vagyok!

Szeretettel és bizalommal voltam és vagyok őszinte híve

G. Bayor Gizi

1950. IX. 19., este

Fönt, a margón kézírással:

L. Molnár e. Nézze meg, kaphat-e valamilyen okból amnesztiát.

X. 8.

R.

2888. IX/25 274 II/2.e.

Lent, a margón kézírással:

Molnár elvt.sal közölve, hogy januárra kb. adjon megszakítást, szükség esetén újra elő lehet venni.

Bajorral közölve adjon be megszakítási kérvényt és honorálják kérését.

Egriné X/10

Vajda Judit a ma érvényes szabályok szerint amnesztiát nem kaphat. De a kérdést meg lehetne oldani úgy, hogy most engedélyoznánk a büntetés félbeszakítását, s egy jövőbeli amnesztiarendelet esetleg lehetővé fogja tenni a büntetés törlését.

X/9

Molnár Erik

G. Bayor Gizi

Nem tudom a keresztnévedet, nem tudlak még csak megszólítani sem szívem szerint, pedig ennek az évnek két nagyon-nagyon boldogító hírét neked köszönhetem! Te hívtál kihallgatásra és most tőled kaptam azt az útmutatást, hogy büntetés megszakítást kérjek szerencsétlen barátnóm, Vajda Ödönné részére. Ha tudnád mindazokat a részleteket, amik ebben az ügyben ólomsúlyként nehezednek a lelkekre, megértenéd, hogy mit jelent nekem ez a kegy, ami Rákosi Mátyástól felém sugárzik. Csak könnyes szemmel tudok gondolni arra, hogy hamarosan ithon lehet szegény meggyötört te-remtés.

A kérvényt X. 13-án beadtuk az igazságügyben, 170.342/950 szám alatt. Nem az én nevemben ment fel, fia, Vajda Miklós saját nevében nyújtotta be, remélem, hogy ebből nem fog félreértés származni, azért közlöm az akta számát.

Sok szeretettel és hálával kérem, hogy légy segítségemre továbbra is!

1950. X. 19.

Igaz híved
G. Bayor Gizi

Fönt, a margón kézírással: *Le: II/2.b. 2468. 275*

Rákosi elvtárs! ORSZÁGOS LEVÉLTÁR 291
 Ebben az ügyben – valami Vajdáné nevű rokonának és egyben rémhírtérjesztőnek a szabadonbocsátásáról van szó – Bajor Gizi és Palló Imre nyaggatnak engem. Én nem csináltam semmit, mert Décsi szölt, hogy a dolog már nálad is volt. A nő már 1 éve ül. Azt javaslom, hogy még 1/2 évig üljön és aztán engedjük ki. Ha egyetértesz vele, bírd a Jolinak, ő majd elintézi.
 X/30. Révai

291

Rákosi elvtárs!

Ebben az ügyben – valami Vajdáné nevű rokonának és egyben rémhírtérjesztőnek a szabadonbocsátásáról van szó – Bajor Gizi és Palló Imre nyaggatnak engem. Én nem csináltam semmit, mert Décsi szölt, hogy a dolog már nálad is volt. A nő már 1 éve ül. Azt javaslom, hogy még 1/2 évig üljön és aztán engedjük ki. Ha egyetértesz vele, szölj a Jolinak, ő majd elintézi.

X/30.

Révai

G. Bayor Gizi

292

Drága jó Rákosi Mátyás,

ugy érzem, hogy annyi kesergés – panaszkodás után meg kell írnom, hogy végtelemül – mérhetetlenül boldog vagyok! Szivem mélyéből kívánom, hogy maga is olyan boldog legyen, mint én!

Igaz szeretettel
 G. Bayor Gizi

1951. I. 9.

Fönt, a margón kézírással: 292 L V. Le: VII

Lent: L. Simon e.

Mért boldog B. G.?

I. 16. R.

Más írással: Megszakítást kapott Vajda Ödönné

G. BAYOR GIZI

L. V.

292
Le: VII.

Drága jó Rákosi Mátyás,

ugy érzem, hogy anyai
kesergés - panaszkoedés után meg kell írnom, hogy vég-
telenül - mérhetetlenül boldog vagyok! Szívem mélyébe
kivánom, hogy maga is olyan boldog legyen, mint én!

Igaz szeretettel

G. Bayer Gizike.

1951. I. 9.

L. Simonc.

hisz boldog B. G.!

I. 16. R.

Megpróbáltam kapott
Vajda Ödöné!